

НАУЧНО ИСТРАЖИВАЧКИ ПРОЈЕКАТ
“Правни аспекти савремених друштвених кретања у Републици Србији” -
за период 01.01.2019. – 31.12.2021. године

Издавач

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици,
Правни факултет

За издавача

Проф. др Душанка Јововић, декан

Главни и одговорни уредник

Проф. др Јелена Беловић, руководилац пројекта

Секретар пројекта

Проф. др Страхиња Миљковић

Уређивачки одбор

Проф. др Душанка Јововић
Проф. др Владимир Боранијашевић
Проф. др Олга Јовић Прлаиновић
Проф. др Дејан Мирковић
Проф. др Бојан Бојанић
Проф. др Здравко Грујић

Технички уредник

Младен Тодоровић

Дизајн корица

Кварк Краљево

Штампа

Кварк Краљево

Тираж:

50 примерака

ISBN 978-86-6083-077-9

**Штампање овог зборника помогло је Министарство просвете, науке и
технолошког развоја Републике Србије**

АКТУЕЛНОСТ ПРИРОДНОГ ПРАВА

Апстракт: Природно право означава право које је старије и правичније од права које је прописала држава. Оно није нигде као такво записано, оно је дато или од природе или од Бога, дакле, прописано је од неке силе која је виша од човека и зато право које је прописала држава мора да се повинује природном праву. Садржај идеје природног права се током историје мењао са циљем стварање правичнијег друштва и може се очекивати да ће се природна права, као скуп идеја за стварањем срећнијег и правичнијег друштва, мењати и усавршавати пратећи развој човека и друштва.

Кључне речи: *природно право, Бог, човек, правда, природа.*

Теорија природног права је настала у старој Грчкој, и, у ужим академским круговима, али и шире, је постала толико актуелна да природно-правни поглед на свет није представљао само став једне уже групе филозова или правника него је био део постојеће културе, односно представљао текући поглед на свет (*weltanschauung*).¹ Идеја природног права је била присутна код софиста, и код Аристотела, „у Софокловој „Антигони“, у познатом ставу Антигопином према Креонту: она тврди да постоје вечни закони, који нису никада записани и који су непроменљиви, и да писани закони државне власти не могу променити те вечне написане законе“.²

Након тога је ова теорија била присутна у старом Риму, у разним видовима присутна кроз цео средњи век, а на неки начин је она актуелна и данас.

Суштина теорије природног права се састоји у ставу да позитивно, државно право, није једино право, него да поред њега постоји и једно природно право које је старије од државног права, које је уз то још и

* Редовни професор, Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици, Правни факултет sava.aksic@pr.ac.rs

¹ Радомир Лукић, *Теорија државе и права, Теорија права*, Београд, БИГЗ, 1995. стр. 68.

² *Ibid.*

апсолутно правично.³ „Ако се хоће да остане доследан правилној идеји природнога права, онда се под њиме има разумети такво одређење појма права, које би следовало не из каквог вишег принципа, већ из једнога нормативнога садржаја признатог самог по себи као правичног. Код Бергбома се налази слична дефиниција природнога права када он вели, да је природно право претстава о једном праву независном од сваке људске воље и постављања, пошто норме које не би биле самовољне и случајне, могу бити само општеважеће и потребне.“⁴ „Под природним правом Штамлер разуме једно право које би по својој садржини одговарало природи“.⁵ Штамлер наглашава да „особеност природнога права треба тражити у особености његовог садржаја“.⁶

Основна идеја школе природног права се састоји у чињеници, да постоји одређено трајно право, које се не мења, које је непролазно, и које је иманентно природи људи и друштва у целини у складу са природом човека, и које као такво није нигде записано и формулисано.⁷ Ово право по некима потиче или од Бога или од природе, али је у сваком случају дато од неке силе која се налази изнад човека. Природном праву се као супротност поставља позитивно право, а које се позитивно право разликује у разним епохама једног истог друштва, и будући да је створено од стране људи, оно је као такво променљиво, нестално, подложно утицају конкретног друштва и људи који су га створили. Циљ природног права и јесте надвладавање позитивног права, па је и однос између ова два права такав да између њих постоји напрегнутост и неслагање, а с обзиром да један исти однос може бити регулисан путем оба права, могуће је да по једном праву треба урадити оно што је по другом изричито забрањено „као што је био случај Антигоне, којој је природно право наређивало да сахрани свог брата, док јој је позитивно право то забрањивало“.⁸

Када је реч о самој суштини природног права, какво оно треба да буде и на који начин треба да регулише односе, у старој Грчкој је владало схватање да природно право мора бити правично, односно да путем природног права држава треба да штити правду, док би материјални извор права било опште добро, односно норме овога права би морале бити правичне са циљем остварења заједничког интереса свих грађана, а појам

³ Боривој Мартинац, *Право и држава у нормативној доктрини Феликса Шомла*, штампарија Млада Србија, Београд 1938. стр. 115

⁴ *Ibid.*

⁵ *Ibid.*, 116.

⁶ *Ibid.*

⁷ Радомир Лукић, *Теорија државе и права*, Теорија права, Београд, БИГЗ, 1995, стр. 68-69.

⁸ *Ibid.*

правде који се и данас спомиње као школски образац о томе каква правда може бити је одредио Аристотел, на начин да постоји дистрибутивна и комутативна правда. Дистрибутивна правда би била она која може да постоји у односима између друштва и појединаца и путем којег свако треба да добије онолико колико је заслужио, док би се комутативна правда, која може да постоји у односима између појединаца, остварила на начин сразмере, еквиваленције, да свако треба да добије вредност једнаку оној коју је дао.⁹

Међутим, природно право није у свим фазама постојања, од свог настанка било у конкуренцији истог односа. Тако је у периоду антике, природно право било у односу супротности између природног права и права које је било прописано, у средњем веку се налазило у супротности између божанског, на једној страни и људског права, на другој страни, док је у новом веку природно право сталу на страну појединачног ума у односу на правну принуду. У различитим фазама свога постојања природно право је некада било аргуменат апологије постојећег права, док су некада поставке природног права служиле против позитивног права. У сваком случају, откровење, ум, природа, као основне категорије природног права су вечне и непроменљиве,¹⁰ односно, тежња да друштвена стварност буде регулисана правом изведеним на основу природе ствари.¹¹

Харт примећује „да су људи исправно увидели да у "скромном циљу опстанка" лежи "централни непобитни елемент који даје искуственом здраворазумском добру терминологију Природног права". Он даље тврди да у телеолошким елементима који се провлаче кроз целокупно морално и правно мишљење постоји "прећутна претпоставка да је опстанак први циљ људске делатности". Он примећује да "огромна већина људи жели да живи, чак и по цену страшне беде“.¹²

„Стога, када би сте ме упитали како да издвојим једно, средишње непорециво начело од онога што може да се назове суштаственим природним правом – Природним правом означеним великим словима – то бих нашао у следећој опомени: "Откријте, одржите и сачувајте целовитост веза за саобраћање помоћу којих људи једни другима преносе оно што опажају, осећају и желе". У овој ствари моралност тежње нуди више од само доброг савета и изазова изврности.“¹³ У једном оваквом ставу је

⁹ *Ibid*, 69.

¹⁰ Густав Радбрух, *Филозофија права*, Београд, 1980. стр. 26.

¹¹ Жан Карбоније, *Правна социологија*, Сремски Карловци, Нови Сад, Титоград, 1992, стр. 63.

¹² Лон Л. Фулер, *Моралност права*, Београд, 2001. стр. 204.

¹³ *Ibid*, 205-206.

начелно одређен апстрактни садржај норми природног права, од тренутка његовог постојања.¹⁴

Поједини домаћи писци, као Тома Живановић, појашњавајући смисао природног права наводе и следеће: „Као извор права се наводи и природно право, према томе правна наука, која га открива (Филозофија природног права). ... Али извесни ранији грађански законици (као § 7. аустр. и 8 8. [..природна правила”] срп. г. з.) изрично придају природном праву супсидијерно важење.. Утолико се природно право (које не само објективно постоји, већ и важи) заиста појављивало као независан (иако само на основу законског признања) извор права.“ ... оно је „не скуп у мом откривених опште важећих правих ставова, пећ из теоретских основних гледишта одређеног времена изведени ставови учења” (Lehrsätze). „Природа ствари” (die Natur der Sache) се међутим не може сматрати извором права, као што су неки узимали. Упућивање судије на разликовање према „природи ствари” није упућивање на неки особен извор права, већ само на то да предмет у случају сумње или непотпуности у закону решава с обзиром на материју (или циљ) права, дух закона и индивидуалну суштину предмета, дакле уопште у оквиру позитивног права.“¹⁵

Дакле, уређење људских односа, сходно теорији природног права, уређених позитивним правом, није једини и једино могући начин регулисања друштвених односа. За разлику од овога постоји поредак односа чије је важење апсолутно и праведно, јер произилази из природе ствари или људи, или од људског разума или божије воље.¹⁶ На начин на који се човек покорава правним прописима, на исти се начин се природа покорава природним законима, јер су природни закони израз божије воље, па се природа поистовећује са божијом вољом, с обзиром да је по природноправној доктрини природу створио Бог.¹⁷ Значи да природно право није створено људском вољом, и оно као такво није произвољни људски производ, него је оно изведено из природе помоћу операције људског разума, што даље значи да се посматрањем међуљудских односа могу пронаћи правила тих односа која одговарају природи, и као таква су савршено праведна.¹⁸ Човекова права и дужности су одређена природом, и

¹⁴ Leo Strauss, *Природно право и историја*, Београд, 1997. стр. 64-92.

¹⁵ Тома Живановић, *Систем синтетичке правне филозофије, Синтетичка филозофија права I*, Београд 1997. стр. 195.

¹⁶ Ханс Келзен, *Општа теорија права и државе*, Београд, 1951. стр. 22.

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *Ibid.*

као таква не смеју бити потиснута од стране људских законодаваца, тако да су та права и обавезе света, јер природа манифестује божију вољу.¹⁹

„Како човек у свему апсолутно зависи од свог Творца, нужно је да се у свему покорава вољи свог творца. Та воља његовог творца назива се природним правом. Јер, као што је Бог, када је створио материју и обдарио је кретањем, утврдио извесна правила о сталном правцу тог кретања, тако је Он, када је створио човека и обдарио га слободном вољом да сам собом управља у свим областима живота, поставио извесне непроменљиве законе људске природе, којима је та слободна воља у извесној мери регулисана и ограничена, и дао човеку такође способност разума да открије смисао тих закона...Он је поставио само такве законе који су се заснивали на оним односима правде који су постојали у природи ствари пре било каквог позитивног прописа. То су вечни, непроменљиви закони о добру и злу, којима се и сам Творац покорава у свим Својим поступцима, и за чије је откривење Он оспособио људски разум утолико уколико су они нужни за вођење људских акција.“²⁰

Тако, да, у суштини, теорија природног права почива на дуализму позитивног, несавршеног и природног, савршеног права које је апсолутно праведено, те, позитивно право може имати своје оправдање само уколико је сагласно природном праву. Овакав би дуализам позитивног и природног права одговарао дуализму стварности и платоновске идеје,²¹ и даље, тврде критичари теорије природног права, да, „кад би човек потпуно проникао у свет идеја, он би био способан да прилагоди свој свет, а специјално свој друштвени свет, своје понашање, њиховом идеалном образцу; и пошто би човек био савршено срећан кад би његово понашање одговарало идеалу, он би се сигурно тако и понашао. Он, и према томе његов сопствени емпиријски свет, постали би потпуно добри. Отуда не би уопште ни било никаквог емпиријски реалног света различитог од идеалног трансценденталног света. Нестао би дуализам између овога и онога света, као последица човечије несавршености. Идеал би био стварност. Кад би човек познавао апсолутно праведан поредак, за који доктрина природног права тврди да постоји, позитивно право би било сувишно, шта-више бесмислено. Стављена пред постојање једног праведног поретка за друштво, који се може сазнати из природе, разума или божије воље, активност стваралаца позитивног права би одговарала лудачком напору да пушта вештачко осветљење у пуном сунчевом сјају. Кад би се проблем правде могао решити онако као што можемо да решимо проблем технике природних наука или медицине, на регулисање односа међу људима путем

¹⁹ *Ibid*, 23.

²⁰ *Ibid*.

²¹ *Ibid*, 25.

принудних мера власти би се исто толико мало мислило као што се данас мало мисли на принудно прописивање путем позитивног права како треба да се сагради парна машина или лечи нека одређена болест. Када би постојала правда која се објективно може сазнати, не би било ни позитивног права, па према томе-ни државе, јер не би било потребно принуђивати народ да буде срећан,²²

Са ставом немогућности сазнања правде, а онда и њеног остварења, као што то чини нормативистичко – позитивистички приступ, чији је најистакнутији представник Ханс Келзен²³, доводи се у питање сам појам правде, који је суштина природно – правне теорије, док, са друге стране, теорије социолошке оријентације, као теорије које на дијаметрално супротан начин објашњавају порекло и суштину права, на сличан начин доводе у питање постојање природног права. Тако, један од представника социолошке оријентације у праву, Шомло истиче да од средине 19.в. природно право све више губи на свом значају, и да се једино и донекле одржало у правној филозофији католичке цркве, па онда, пошто се идеја природног права која више нема никакву важност појављује само као последица идеје позитивног права, односно идеја природног права антиципира идеју ванпозитивног права, било би умесно уклонити идеју природног права, са њом и жаргон природног права и заменити га једноставно идејом и појмом права.²⁴ Ово би такође био један од покушаја да се термин природно право једноставно престане употребљавати у стручној реторици, који је, по нама, мотивисан искључиво разлозима полазне концепције наведеног погледа на свет, с обзиром да је, сходно социолошкој концепцији управо друштво, на одређеном пресудном степену свога развоја творац свих норми, а не природа, па је онда овакав став представника наведене теорије и логичан.

Међутим, ако се осврнемо на тврдњу нормативиста да је правду у толикој мери немогуће сазнати, а као што смо могли видети то је такав ниво порицања њеног постојања да, изгледа појам правде служи само да би се критиковао, поставља се питање да ли је правду заиста немогуће сазнати у толикој мери да готово и да нема смисла причати о њој, и која би била алтернатива стању у којем правда уопште не може да постоји, јер не би смо знали шта је то?

Као прво, наравно да постоје дилеме о правди, и то о свим њеним аспектима: могућности, пореклу, смислу, циљу, суштини, њеном сазнавању

²² *Ibid*, 26, 27.

²³ Уп. Бојан Бојанић, *Регионализација и регионална држава, Уставноправни аспекти*, Косовска Митровица, 2013. стр. 26.

²⁴ Боривој Мартинац, *Право и држава у нормативној доктрини Феликса Шомла*, штампарија Млада Србија, Београд 1938. стр. 116-117.

итд. и то откада појам правде уопште постоји. Заиста јесте тешко поједине међуљудске односе уредити на праведан начин, посебно ако се ради о правди коју би требало утврдити на основу субјективних чињеница. Дакле, ако се ради о узајамним престацијама чија се сразмера може утврдити извесним објективним и егзактним критеријумима, онда, и еквиваленција узајамних престација које би биле објективне и као такве егзактне, не би требала бити много упитна. Али, ако се ради о сразмери на основу субјективних критаријума, који се различито могу доживети, онда се може отворити дискусија о сразмери учињеног, и последица због учињеног, као нпр. о питању сразмере тежине кривичног дела и казне, јер би кроз једну такву расправу дошла до изражаја лична убеђења, идеологија, вера у Бога и целокупни карактер личности уопште. Могуће је да се таквим расправама не би назирао крај, и да би заиста тешко било у одређеном медијуму доћи до општеприхваћеног појма правде. Радбрух примећује: „Правда у том смислу значи једнакост. Али сама једнакост може се различито тумачити. Она се, с једне стране, по своме предмету може везивати за добра или за људе: праведна је награда она која одговара вредности рада, али и казна која погађа једнога исто као и другога, С друге стране, она по своме мерилу може бити апсолутна или релативна једнакост: награда равна раду, али кажњавање неколицине сразмерно њиховој кривици“.²⁵ Међутим, никако не треба да значи да због тога што не можемо да се сложимо око садржаја идеје правде, да не требамо да расправљамо о њој. Можда се у одређеном тренутку не можемо сложити о правди, односно о сразмери у одговарајућем односу, али правда не мора да значи само сразмеру у једном свршеном чину права и обавеза, него, правда често може да значи и саму жељу за правдом. Ако постоји барем и намера да се постигне правично решење, и то је само по себи корак ближе правди. Можда се неће постићи апсолутна правда, једноставно зато што не постоји адекватна представа о трансценденталним вредностима, али се може постићи сагласност о трагању за њом, што је само по себи довољно да се може сматрати, да је правда, ако не достигнута, онда бар започета. Или, ако се правда не може досегнути, онда треба да се бар размишља о њој, што је некада довољно да у одређеном односу не би све било дозвољено. Дакле, ако постоје објективне чињенице, њихова сразмера је довољан основ да се може доћи до правде, а ако нема објективних, него само субјективних чињеница, о чијој сразмери се не можемо сагласити, онда би и сагласност о потреби тражења правде био одређени корак у правцу њеног настанка. Правду можда не можемо пронаћи, али је морамо тражити. И консензус око тога да је идеја правде

²⁵ Густав Радбрух, *Филозофија права*, Београд, 1980. стр. 46.

уопште могућа, је карак ближе њеном налажењу. И сама жеља за проналажењем правдом, некада може значити одређени степен правде.

Преко овога долазимо и до одговора на друго питање: која је алтернатива непостојању правде, ако ње нема нити се о њој може расправљати, управо зато што се, како позитивистичка школа сматра, неможе сазнати! Мислимо да би одговор био у настанку стања у којем је у потпуности примењен позитивистички принцип, који се састоји у томе да је закон сурогат правде. Држава би ту била изнад правде, а исход таквога стања не би водио никуда осим у стање потпуне етатизације. „Правичност је правда појединачног случаја, и то што њу узимамо у обзир, не присиљава нас, дакле, да нешто мењамо у нашој формули: *да је право она стварност чији је смисао да служи правди*. Тиме би био указан пут да се дође до одређивања појма права, али се још не би стигло до самог одређивања појма. Ми тражимо да сазнамо какве је врсте уопште та стварност која је одређена да служи правди, и фактички смо у стању да из тог смисла правне стварности, идући уназад, доносимо закључке о њеној суштини. Правда значи исправност у њеној усмерености управо на право, и захваљујући тој одређености идеје грађом, ми смо у стању да из идеје изводимо закључке о грађи на коју је она упућена.“²⁶

На крају би смо можда покушали да одговоримо на главно питање, да ли данас, више од две хиљаде година од његовог настанка, има смисла и даље говорити о природном праву, и какав би био његов садржај данас?

Ако се погледа циљ који је теорија природног права имало током историје, може се видети да се циљ природног права није мењао, мењали су се само амбијенти и препреке преко којих је требало достићи стање које би било најприродније човеку као људском бићу. Као што је напред наведено, у почетку се природним правом покушавало надвладати прописаним право, касније у односу на људско право, а након тога је истицан појединачни ум у односу на људску природу. Тако да се природно право током историје само прилагођавало конкретним друштвеним околностима, па се може закључити да је суштина природног права да оно има смисао револуционарне, идеје водиле већине у односу на мањину, која се мањина требала прилагодити потребама већине чланова заједнице. Смисао природног права је да оно представља својеврсни револуционарни манифест промене друштва, зависно од његовог стања. Оно је једна идеја којом се оправдава потреба друштвеног напретка и као такво ће увек бити неопходно. Као што је право механизам управљања друштвом, тако је природно право начин осавремењавања тога механизма, па, док год се

²⁶ *Ibid*, 48-49.

говори о праву, мораће да се говори и о природном праву. Природно право је само начин оправдања напредних промена у држави и праву.

Из овога би се могао одредити и садржај природног права, које је некада имало за циљ да оправда једнакост људи, на начин како је у појединим фазама људског друштва једнакост била схватана, да стање у којем су једни робови а други господари није природно, да није нормално да једни немају хлеба а други имају много више него што им је потребно, да није природно ни правично различито кажњавање за иста дела, односно недела итд. Међутим, и ако у данашњем друштву не постоји формална неједнакост, него су сви људи формално једнаки, и ако не постоје робови као ни формализована експлоатација по основу различитог друштвеног статуса каква је некада у законима постојала, то ипак не значи да је ишчезла потреба за природним правом. Данас, такође, човеку по основу тога што је природно биће, и што потиче од природе има право на задовољење људских потреба достојних човека у време у којем се налази.²⁷ Тако, човек данас има природно право на здраву животну средину, има природно право на ресурсе чисте пијаће воде, има природно право на чист ваздух, природно право на поштену зараду која превазилази ниво егзистенцијалног минимума, природно право на омогућавање једнаког и правичног приступа природним и друштвеним ресурсима друштва, природно право на контакт са природом итд. Тако да се може очекивати да ће природно право, као други назив за идеју социјалне и еволуцијске артикулације човекових потреба, не током људског развоја губити на значају, него да ће човековим усавршавањем и развојем друштва, временом јачати, а лепеза права која човеку припадају по основу тога што је људско биће, ће се временом ширити, одсликавајући увек нове потребе човека, као последицу његовог развоја.

²⁷ У домену ублажавања социјалних неједнакости видети: Сузана Димић, *Начело правичности и обликовање оптималног модела опорезивања дохотка физичких лица*, Тематски зборник, Научно истраживачки пројекат „Начело добре владавине – начело правне сигурности и начело правичности“, за период 2015-2018, Правни факултет Универзитета у Приштини, 2016. стр. 369-370.

Sava AKSIĆ, Ph.D.

Full-time Profesor

University of Pristina - Kosovska Mitrovica, Faculty of Law

ACTUALITY OF NATURAL LAW

Summary

Natural Law means a law that is older and fairer than law prescribed by the state. It is not written anywhere as such, it is given either by God or by nature, therefore, it is prescribed by some force which is higher than man and therefore the right which is the begging state must obey natural law. The content of the idea of natural law has changed throughout history with the aim of creating a fairer society, and can be expected to natural rights, as a set of ideas for creating a happier and fairer society, to change and improve the accompanying development of man and society.

Keywords: *natural law, God, man, justice, nature.*

ЛИТЕРАТУРА

Бојанић Бојан, *Регионализација и регионална држава, Уставноправни аспекти*, Косовска Митровица, 2013.

Димић Сузана, *Начело правичности и обликовање оптималног модела опорезивања дохотка физичких лица*, Тематски зборник, Научно истраживачки пројекат „Начело добре владавине – начело правне сигурности и начело правичности“, за период 2015-2018, Правни факултет Универзитета у Приштини, 2016.

Живановић Тома, *Систем синтетичке правне филозофије, Синтетичка филозофија права I*, Београд, 1997.

Карбоније Жан, *Правна социологија*, Сремски Карловци, Нови Сад, Титоград, 1992.

Келзен Ханс, *Опита теорија права и државе*, Београд, 1951.

Лукић Радомир, *Теорија државе и права, Теорија права*, Београд, БИГЗ, 1995.

Мартинац Боривој, *Право и држава у нормативној доктрини Феликса Шомла*, штампарија Млада Србија, Београд, 1938.

Радбрух Густав, *Филозофија права*, Београд, 1980.

Strauss Leo, *Природно право и историја*, Београд, 1997.

Фулер Л. Лон, *Моралност права*, Београд, 2001.